

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ЛІНГВІСТИКА Й ЛІНГВОДИДАКТИКА: ЗДОБУТКИ
І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

01–02 грудня 2023 року

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Одеса – 2023

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ЛІНГВІСТИКА Й ЛІНГВОДИДАКТИКА: ЗДОБУТКИ І
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

01–02 грудня 2023 року

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Одеса – 2023

«Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжна літератури). 5-6 класи» для загальноосвітніх шкіл (авт. Старагіна І. П., Новосьолова В. І., Терещенко В. М., Романенко Ю. О., Блажко М. Б., Ткач П. Б., Панченков А. О., Волошенюк О. В.).

Для реалізації інтегрованого підходу у вивченні української мови, української і зарубіжної літератур та розвитку креативного мислення можна використовувати такі вправи:

Творче письмо: Заохочуйте учнів створювати власні оповідання, вірші чи літературні твори. Це може бути пов'язано із вивченими темами на уроках української мови чи з вільною темою.

Рольові ігри: Складайте сценарії чи діалоги, де учні грають ролі різних персонажів. Це сприяє розвитку вмінь висловлювати свої думки як інша особистість.

Створення власних слів: Запропонуйте учням створити нові слова та вирази. Це не лише збагачує словниковий запас, але й розвиває їхній креативний потенціал.

Театралізовані читання: Розгляньте можливість організації театралізованих читань на основі вивчених творів або власних творчих робіт учнів.

Творчі проєкти: Пропонуйте творчі проєкти, наприклад, створення власного герба, написання словника слів і фраз чи казки, оповідання.

Вираженню творчих думок сприяють такі завдання, як віршовані диктанти, створення поетичних висловлювань, написання казок, есе, складання загадок тощо.

Висновки. Отже, формат сучасного уроку з української мови й літератури, що застосовує концепції креативної освіти та використовує інтерактивні технології, на якому через засоби художнього слова активно розвивається творче мислення, становить найбільш оптимальний підхід для розв'язання сучасних суспільних викликів. Цей підхід сприяє формуванню творчої мовної особистості.

Література

1. *Ігнатишин Г. М.* Розвиток творчих здібностей учнів на уроках української мови та літератури. *Українська мова.* URL: <https://vseosvita.ua>. 2. *Новий* український тлумачний словник. Харків, 2008. с. 308. 3. *Мрихіна О.* Креативне мислення: електронний підручник, 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/> 4. *Химинець В.* Інноваційна освітня діяльність. Ужгоро : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2007. 274 с.

Галина Коваленко,
здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4 року навчання
історико-філологічного факультету
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Науковий керівник: к.філол.н., доц. Т. І. Крупеньова

КОНЦЕПТ «ВОРОГ» У ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано мовні засоби вираження ознак, кількісних та часово-просторових характеристик концепту «ворог», розкрито принципи вираження поняття «людина, яка перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь» в українських фольклорних текстах на соціокультурному рівні, досліджено особливості лексико-семантичного відображення концепту «ворог».

Ключові слова: етнолінгвістика, концепт, фольклор, мовна картина світу, мовні засоби.

The article analyzes the linguistic means of expressing traits, as well as quantitative and time-spatial characteristics of the concept of «enemy», reveals the principles of expressing the concept of «a person who is in a state of conflict, of struggle with someone» in Ukrainian folklore texts at the socio-cultural level, investigates the peculiarities of lexico-semantic representation of the concept of «enemy».

Key words: ethnolinguistics, concept, folklore, linguistic image of the world, linguistic means.

У кінці ХХ століття в галузі мовознавства виникла антропологічна парадигма, що акцентує увагу дослідників на тому, що мова відображає соціальний досвід народу, його пам'ять і духовну самобутність, створюючи новий напрямок – етнолінгвістичний підхід до вивчення мови. Ця парадигма базується на ідеї, що кожна мова структурує реальність у специфічний спосіб, відображаючи свідомість носія мови. Практичне застосування цього підходу відбувається у сфері наукової парадигми етнолінгвістики – галузі мовознавства, яка досліджує мову в контексті її зв'язку з мисленням, культурою, історією та духовним життям народу. Етнолінгвістика ґрунтується на ідеях В. фон Гумбольдта, О.Потебні та ін., розвиваючи концепцію мови як виразу духу народу. Кожна мова має свою власну унікальну картину світу, яка включає різні аспекти життя народу. Цю проблему досліджували такі вчені, як Е.Сепір, Б.Уорф, А.Вежбицька, Є. Бартмінський та інші.

У ХХІ столітті розпочинається новий етап розвитку етнолінгвістики, який характеризується відродженням певних етносів, розвитком та необхідністю переосмислення наявної інформації. Етнолінгвістичні дослідження розглядають мову не лише як засіб спілкування і пізнання, але й як важливий показник культури та національного характеру народу. Цей підхід викликає значний інтерес серед українських дослідників, таких як В. Жайворонок, В. Кононенко, А. Поповський, Р. Кісь, Н.Д анилюк, А. Зеленько, М. Кочерган, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, М. Жуйкова, Н. Хобзей, І. Голубовська та інші.

У сучасному гуманітарному дискурсі, поняття *ворог* і його абстрактні атрибутивні асоціації, зокрема «ворожнеча», стають все більш актуальними і викликають зростаючу тривогу через їх тісний зв'язок із збройними конфліктами, зокрема агресивними зазіханнями на території. Концепція ворожнечі, яка не націлена на повне фізичне винищення, є важливою для розуміння амбівалентного способу відображення образу ворога в українських фольклорних творах, які були створені протягом першої третини ХХ століття. У цих творах відбувається синтез тисячолітнього досвіду міфо-ритуального розуміння понять «свій» і «чужий», а

також еволюції середньовічної ідеї про образ «чужинця».

Актуальність статті обумовлена зростаючим інтересом вітчизняних дослідників до дослідження взаємозв'язку мови і культури, а також існує необхідність детального дослідження та аналізу ключових компонентів мовної картини світу українців, зокрема концепту «ворог», що є особливо актуальним у контексті сучасної політичної ситуації.

Об'єктом дослідження є аналіз аспекту мовної картини світу українців – вираження мовного образу ворога.

Предметом дослідження є мовні засоби, які використовуються для вираження концепцій «людина, яка перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь».

Метою статті є розкриття та тлумачення сутності та принципів вираження поняття «людина, яка перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь» в українських фольклорних текстах на соціокультурному рівні.

Етнолінгвістика як галузь науки про мову акцентує увагу на зв'язку мови і культури, де мова вважається не лише інструментом комунікації та пізнання, але й культурним кодом, який впливає на різні аспекти цієї дисципліни, такі як архетипи, концепти, мовні образи та картини світу. Етнолінгвістика представляє собою комплексну галузь науки, її предметом вивчення є план змісту етнокультури, народної психології та міфології, що виявляється у різних формах і перетинається з лінгвістикою, етнографією, фольклористикою, культурологією та соціологією. Вітчизняна етнолінгвістика знаходиться на стадії становлення через історичні обставини [1, 245]. У вивченні мовних явищ в етнолінгвістичній парадигмі важливим чинником є когнітивний аспект цих явищ, оскільки мова відображає когнітивну основу конкретного етносу. Спільний життєвий та історичний досвід, а також культурні переконання учасників лінгвокультурної спільноти формують загальні уявлення та групують лексичні концепти в споріднені групи. Мовні картини світу представляють собою вербалізовані інтерпретації мовними спільнотами навколишнього світу та їхнього місця в цьому світі. Мовні картини світу включають в себе образи об'єктів, в яких закодовані інформація про їхні важливі характеристики, спосіб функціонування та оцінний компонент.

Концепт *ворог* містить категорію, яка здійснює поділ на своїх (друзів та союзників) і ворогів, тобто тих, хто може потенційно завдати шкоду і вважається небезпечним. Зважаючи на це значення лексеми *ворог*, дослідження цього концепту сьогодні є цілком логічним. Концепт *ворог* – це система семантичних і прагматичних характеристик, які відображають як погляд з позиції знань (ворог як недруг або супротивник), так і з погляду вірувань (ворог як представник потойбічного світу; наприклад, старослов'янське слово *враг* означало чорт або диявол, що походить від праслов'янського слова *лиходій*). Оцінка в цьому контексті зазвичай має негативне забарвлення, але існують винятки, наприклад,

«ворог мого ворога – мій друг», де оцінка може бути частково позитивною [5, 91].

Аналіз фольклорних текстів розширює можливість класифікації ворога як особи, яка перебуває в стані ворожнечі з ким-небудь. Під час проведення дослідження було визначено дві основні категорії ворогів: 1) вороги або супротивники на полі бою; 2) поняття *ворога* відображається лексемами *ляхи, татари, турки, пруси, венгри* (наприклад, «*Ідуть турки в два шнурки, / А татари на чотири*» [2, 45]; «*Ой, то ляхи – ворожі сини / Вкраїну зрубали...*» [3, 112]). Ці етноніми трапляються в народних піснях, а лексеми *татари, татарва, орда* також вживається у казках, наприклад, «*Татарва схопилася, вирушила на конях, кинулася в бій*» [2, 96]. Наступною категорією є вороги в соціально-побутовому контексті, які, зазвичай, є сусідами, такі як «*сусіди близькі, вороги тяжкі*» або близькі родичі, про яких говорять «*нема ворога, як зять*». Ця категорія ворогів є складною, оскільки мотивація, суб'єкти і об'єкти ворожості визначаються індивідуальними особливостями людей. Зазвичай ворогами стають люди, які завдають перешкод закоханим або тим, хто спраглий їхньої долі: «*Сусіди близькії – / Вороги тяжкії: / Не дають ходити, / Дівчину любити*» [2, 54], «*Втішаються тяжкі, тяжкі вороженьки, що сирота пропала*» [3, 174]. У малих жанрах фольклору трапляються прокляття, призначені завдати шкоди ворогам: «*Будьмо живи, щоб з наших ворогів повитягало жили!*» [3, 251], «*Щоб нашим ворогам було тяжко!*». Схоже трапляється і в одній із казок: «*А казка – небилуця, та най нашим ворогам лисіє потилиця*» [2, 95], і в текстах деяких пісень: «*Бодай же ви, вороженьки, всі разом пропали, / Як ви тую біду знали, мені не сказали*» [3, 124] тощо.

Серед елементів вербального вираження образу ворога було виявлено мовні засоби, які реалізують семантику *ступінь вияву* ворожості, які містять у своїй семантичній структурі негативний оцінний елемент, що обумовлено попередньо негативним значенням лексеми *ворог*, яка в українській лінгвокультурі має в основному негативну конотацію. Ступінь вияву ворожості виражається за допомогою слів, таких як *вражий, лютий, відважний, заклятий*, і всі вони мають сему *суперник на полі бою*. Наприклад: «*І бурлак не проводе, –/ За **вражими** ворогами*» [2, 90], «*Мені туди не можна, бо ми **закляті** вороги з царем Шовкової держави*» [4, 213].

Більшість мовних засобів, що виражають загальне значення діяльності ворога, містять сему *поведінка на полі бою* та виражають різні характеристики цього процесу. Така ситуація є закономірною, оскільки поняття ворога в українській лінгвокультурі зазвичай відображається в глобальному контексті як *ворог цілої нації або країни*, що охоплює сусідні держави, які порушили територіальну цілісність України або вчинили агресію проти соціальних благ українців. Різні види дій як самого ворога, так і стосовно ворога виявляються у фольклорних текстах за допомогою слів і словосполучень: *зробитися безсилим, стояти на перешкоді, знати/дізнатися, наступати (іти), сміятися, тішитися /*

зловтішатися, брехати, журитися, руйнувати, сікати в дрібний мак; стати до бою, перемагати, вигортати лопатами жужелицю, розправлятися, рубати, мститися, обступати, не датися, побороти, винищити тощо. З усіх виявлених слів і словосполучень, що позначають діяльність ворога, виділяється слово *зажурилися*, яке спільно з певним номеном (зазвичай воріженьки або вороженьки) є характерним для українських фольклорних творів: «*Зажурилися **вражі вороженьки**, / Що наш чумак у дорозі*» [2, 42].

У прислів'ях трапляється поняття *перехід у категорію ворога*. Аналіз прикладів показує, що це перетворення відбувається щодо друзів, близьких родичів тощо, наприклад: «*Гей, колись були друзя й приятелі, / А тепер стали **вороги***» [4, 92]. Також існує трактування неможливості перетворення ворога у друга: «***Ворога** напій і нагодуй, а **ворог ворогом** таки буде*», «*Ти йому хліба й солі, а він камінь за плечима*» [3, 76]. В українській лінгвокультурі можливе лише одностороннє перетворення, а саме з друга у ворога, тому не має поняття колишнього ворога.

Концепт ворог зі значенням особи, котра перебуває з ким-небудь у стані боротьби, у фольклорних творах реалізується за допомогою таких слів та словосполучень: *стоять на перешкоді, втішатися/зловтішатися, зробитися безсилим, знати/дізнатися, наступати (іти), сміятися, брехати, сікати в дрібний мак, журитися, руйнувати* та інші. Концепт *ворог* в українській лінгвокультурі характеризується рядом атрибутів, які за допомогою мовних засобів передають семантику ступінь вияву ворожості і кількісну характеристику. Усі зазначені значення мають негативне оцінне забарвлення, що є властивим самій природі поняття ворог. Серед найчастіших характеристик ворогів у фольклорних текстах трапляються такі слова, як *лихі, тяжкі, заляті, вразливі*.

Отже, концепт *ворог* відіграє важливу роль у мовній картині світу українців, оскільки відображає стереотипні уявлення про категорію осіб і поділяє оточення на своїх (друзів та союзників), і ворогів, тобто тих, хто може потенційно завдати шкоди і є небезпечним.

Література

1. Бавус Т. Мовний образ як компонент мовно-національно та індивідуально-авторської картин світу. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2016. № 63. С. 242-247.
2. *Жартівливі пісні*. Родинно-побутові / Упорядники О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ: Наукова думка, 1967. 800 с.
3. *Коломийки*. Том 2 / Упорядник Володимир Гнатюк. Львів: Наукове Товариство імені Шевченка, 1906. 317 с.
4. *Стрілецькі пісні* / Упорядник Оксана Кузьменко. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.
5. Червінчук А. Концепт «ворог»: репрезентація в українській воєнній документалістиці (2015-2018 рр.). *Вісник Львівського університету*. Серія Журналістика. 2021. Вип. 49. С. 90-98.